

Ростислав СТУДНИЦЬКИЙ

ТИПОЛОГІЯ ДЕРЕВ'ЯНОЇ ЦЕРКОВНОЇ АРХІТЕКТУРИ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

Rostyslav STUDNYTSKY. On Typology of
Wooden Church Architecture of Eastern Galicia (Late
XIX and Early XX cc.).

Серед численних проблем, пов'язаних з обліком, охороною та дослідженням дерев'яних церков України кін. ХІХ – поч. ХХ ст., чи не першочерговим завданням є їхня типологічна класифікація.

Наукове системне дослідження дерев'яної сакральної архітектури розпочалося на межі ХІХ-ХХ ст. Серед науковців, які долучилися до вивчення дерев'яних церков, слід згадати В.Щербаківського¹, Г.Павлуцького², Д.Антоновича³. У першій пол. ХХ ст. В.Залозецький⁴, М.Драган⁵, В.Січинський⁶ та С.Таранущенко⁷ зробили спроби класифікації храмових

¹Щербаківський В. Українське мистецтво: Дерев'яне будівництво і різьба на дереві.- Львів; К., 1913; Його ж. Українські дерев'яні церкви: короткий огляд розробки питання // Збірник секції мистецтв.- К., 1921.- Т. 1.- С. 80-102.

²Павлуцький Г. О происхождении форм украинского деревянного церковного зодчества // Труды 14-го археологического съезда.- Москва, 1911.- Т. 2.- С. 47-58.

³Антонович Д. Розвій форм української дерев'яної церкви // Праці Українського історично-філологічного товариства.- К., 1926.- Т. 1.- С. 159-170; Його ж. Із історії церковного будівництва на Україні.- Прага, 1925.- 124 с.

⁴Залозецький В. Готичні і барокові дерев'яні церкви в Карпатських краях / Пер. І.Старосольського.- Вісник "Укрзахідпроектреставрація".- № 13.- Львів, 2003.- С. 177-231.

⁵Драган М. Українські дерев'яні церкви.- Ч. 1.- Львів: Діло.- 1937.- 136 с.

⁶Січинський В. Історія українського мистецтва: Архітектура.- Нью-Йорк: Наук. т-во ім. Шевченка в Америці, 1956.- 364 с.

⁷Таранущенко С. Монументальна дерев'яна архітекту-

споруд за об'ємно-просторовими, планувальними та художньо-стилістичними особливостями. Серед наукових праць другої пол. ХХ ст. привертають увагу ґрунтовні дослідження П.Юрченка⁸, Г.Логвина⁹, І.Могитича¹⁰. Значний фактологічний матеріал зібрали та опрацювали сучасні науковці та пам'яткоохоронці – В.Вечерський¹¹, В.Слободян¹², Л.Прибега¹³.

Попри певні відмінності у підходах типологічна класифікація пам'яток дерев'яної храмової архітектури ґрунтується на тому, що основою дерев'яної церкви є зруб, вкритий двосхилою покрівлею, наметом або банею. Свого часу П.Юрченко поділив традиційні дерев'яні церкви на три групи: тризрубні (одно- та триверхі), п'ятизрубні (одно- та п'ятиверхі) та дев'ятизрубні (дев'ятиверхі)¹⁴. Дещо іншу класифікацію запропонував Г.Логвин. До першої групи він зарахував тризрубні безверхі (дахові) та хатнього типу церковні споруди. Другу групу, на його думку, складають тризрубні одно-, дво- і триверхі храми. Третя група – це хрещаті у плані п'яти- й дев'ятизрубні церкви з одним, трьома, п'ятьма й дев'ятьма верхами¹⁵. Така класифікація потребує певного уточнення, оскільки серед наведених типів храмів відсутні двозрубні дво- та тридільні.

Отож, найоптимальнішою видається класифікація дерев'яних храмів, яку запропонували

ра Лівобережної України.- К.: Будівельник, 1976.- Т. 1.- 179 с.

⁸Юрченко П. Дерев'яна архітектура України.- К.: Будівельник, 1970.- 192 с.

⁹Логвин Г.Н. Дерев'яна архітектура України // Нариси історії архітектури Української РСР / Під ред. Ю.Асеєва.- К.: Держбудвидав, 1957.- С. 200-231.

¹⁰Могитич І. Архітектура дерев'яних храмів // Вісн. Ін-ту "Укрзахідпроектреставрація".- Львів, 2002.- № 12.- С. 8-29; Його ж. Нариси архітектури української церкви.- Львів, 1995.- 54 с.

¹¹Вечерський В. Українські дерев'яні храми.- К.: Наш Час, 2007.- 288 с.

¹²Слободян В. Шедеври української сакральної дерев'яної архітектури // Вісн. Ін-ту Укрзахідпроектреставрація.- Львів, 1996.- Т. 4.- С. 52-59.

¹³Прибега Л. Дерев'яні храми Українських Карпат (серія "Національні святині України").- К.: Техніка, 2007.- 168 с.

¹⁴Юрченко П. Дерев'яна архітектура України.- К.: Будівельник, 1970.- С. 8.

¹⁵Логвин Г. Дерев'яна архітектура України // Нариси історії архітектури Української РСР / Під ред. Ю.Асеєва.- К.: Держбудвидав, 1957.- С. 209.

І.Могитич і Л.Прибега, оскільки вона враховує все різноманіття планово-об'ємних побудов церков. Дослідники виділяють двозрубні церкви – дахові, одно- і двоверхі; тризрубні та двозрубні тридільні – дахові, одно-, дво- та триверхі; хрещаті у плані з одним, трьома або п'ятьма верхами¹⁶.

Така традиційна організація храму переважно розширювалася, збільшувалася кількість приміщень. Зокрема, над бабинцем зводили хори, до вітара з південного та північного боків прибудовували невеличкі допоміжні приміщення – ризницю або дияконник. Навколо всіх культових споруд влаштовували опасання, тобто суцільне піддашся з великим виносом, яке захищало нижні частини зрубів церков від дощів. Під опасаннями збиралися люди, відпочивали. Перед входом до церкви опасання часто розширювали, перетворюючи його разом з різьбленими стовпчиками у відкриту галерею. Тракування наметових, шоломоподібних, грушовидних, цибулястих верхів структурно та пластично збагачували форми церковних будівель.

Окрім класифікації церковних споруд за ознаками планувально-просторової організації, слід розглянути регіональні особливості дерев'яного храмобудування. Адже народні традиції як інтегрований досвід багатьох поколінь будівничих сформували художньо-стилістичні особливості дерев'яної архітектури в кожному конкретному соціокультурному та природному середовищі. Українські дослідники виділяють такі регіональні школи дерев'яного церковного будівництва: галицька, гуцульська, бойківська, лемківська, буковинська, подільська, волинська, придніпровська, слобожанська, полтавська та ін.

Архітектура Східної Галичини кін. XIX – першої третини XX ст. зберігає спадковість з попередньою традицією, але має свої відмінності. Зокрема, архітектори відмовляються від суворого дотримання регіональних особливостей галицької церковної архітектури, розширюють її типологію. Для дерев'яної церковної архітектури Східної Галичини кін. XIX – першої третини XX ст. дав-

ня дерев'яна церква виконує функцію “зразка” або “моделі”, нові пам'ятки створюються на зразок давніх. Храмове будівництво України другої пол. XIX – поч. XX ст. ґрунтувалося на відродженні власної християнської традиції, пошуки велися в межах “течії відродження українського архітектурного стилю”¹⁷, коли основу для оновлення образно-пластичної мови шукали в тисячолітньому досвіді національного мистецтва й давньої архітектури. Звернення до історичного в мистецтві “становить тривкий сполучник минувшини з майбутністю та виховує молоде покоління в державотворчу суспільність, що їй батьки залишили могили, звідкіль вийде воскресення”¹⁸.

Споруда української церкви межі XIX-XX ст. трактувалася як синтетичне втілення давньої загальнонаціональної історії та християнського віровчення. Зразком стали не конкретні пам'ятки, хоча й існує такий пласт, а відтворення всієї історичної та християнської традиції загалом. Сама архітектурна пам'ятка, що створюється таким специфічним методом, усвідомлюється як своєрідна матриця з історії культури для християнського люду. Таким чином, усе багатство форм і засобів християнської архітектури попередніх періодів було доступним для українських архітекторів кін. XIX – поч. XX ст. Однак, практично відразу було відібрано кілька типів споруд, які повністю узгоджувалися з тогочасними світоглядними уявленнями, вимогами літургії та естетичними вподобаннями.

Найпростіший тип дерев'яної церкви Східної Галичини означеного періоду – двозрубна тридільна споруда, вкрита двосхилою покрівлею з декоративним ліхтариком над навою. Це найменш численна група: храми невеликих розмірів, очевидно, трактували як тимчасові споруди і, коли траплялася нагода, їх перебудовували. Зокрема, можна згадати церкву Воскресіння Господнього в Дідилові Кам'янка-Бузького р-ну (1933), церкву св. Миколая с. Боевичі Мостиського р-ну (1906), церкву Воздвиження Чесного Хреста с. Золотко-

¹⁶Народна дерев'яна архітектура // Історія української архітектури / Ю.С.Асєєв, В.В.Вечерський, О.М.Годованюк та ін. / За ред. В.І.Тимофійенка. – К.: Техніка, 2003. – С. 382.

¹⁷Січинський В. Українська архітектура // Українська культура: Лекції за ред. Дмитра Антоновича / Упор. С.В.Ульяновська; Вст. ст. І.М.Дзюби; Перед. слово М.Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – С. 255.

¹⁸Пачовський В. Проблеми української літератури й мистецтва // Дзвони: Літерат.-наук. місячник. – Львів, 1935. – Річ. V. – С. 260.

вичі Мостиського р-ну (1925), церкву Вознесіння Господнього с. Рибник Дрогобицького р-ну (1861).

Складнішим за просторово-планувальною організацією є тип тризрубної безверхої церкви. Порівняно з попереднім споруди більшого розміру, оперезані опасанням на фігурних кронштейнах, часто вкриті двосхилими дахами над кожним об'ємом і увінчані декоративними ліхтариками. Це, зокрема, церква Чуда Архангела Михаїла с. Зоротовичі Старосамбірського р-ну (1889), церква Собору Пресв. Богородиці с. Катина Старосамбірського р-ну (1925), церква св. Миколая с. Мочеради Мостиського р-ну (1906), церква св. Миколая с. Снятинка Дрогобицького р-ну (1867), церква св. Константина і Олени с. Солонсько Дрогобицького р-ну (1876), церква Богоявлення Господнього с. Уріж Дрогобицького р-ну (1909), церква Покрови Пресв. Богородиці с. Хоросниця Мостиського р-ну (1903-1904) та інші.

Значно мальовничіший силует у тридільних одноверхих споруд. Серед довершених зразків можна згадати церкву Покрови Пресв. Богородиці с. Ганівці Жидачівського р-ну (1894), церкву Покрови Пресв. Богородиці с. Городище Жидачівського р-ну (1898), церкву Покрови Пресв. Богородиці с. Стриганка Кам'янка-Бузького р-ну, побудовану 1922 р. за проектом Є.Нагірного.

Дерев'яна церква Пресв. Трійці с. Вільховець Перемишлянського р-ну побудована 1904 р.¹⁹ Цей тридільний одноверхий храм довершений за архітектурними формами й пропорціями. Вівтарне приміщення гранчасте, решта зрубів - квадратні. Майстер виразно акцентує центральний зруб. Широке опасання, що охоплює всі три зруби, підкреслює монументальність центральної бані. На квадратному нижньому масиві підноситься монументальний з одним заломом підбанник типу восьмерик на четверику, увінчаний банею у формі давнього, дещо приплюсненого шолома з мініатюрною тендітною маківкою. Саме вона підкреслює енергійний і гранично лапідарний силует бані, контрастуючи з ним. Маленький бабинець

з плоскою стелею нагадує швидше сільську хату, вівтарна частина повністю закрита стіною іконостаса. Цей контраст створює значний ефект: завдяки такому сусідству центральна баня виростає до величких масштабів. Ілюзію висоти посилює півтемрява, що завжди панує в підкупольному просторі через невеличкі розміри круглих віконець. Зір ледве вловлює неясні контури граней склепіння верха.

Дерев'яна церква св. Миколая в Новому Селі Городоцького р-ну побудована 1923 р. за проектом О.Лушпинського²⁰. Тризрубна одноверха споруда увінчана шоломовидною банею на масивному високому восьмерику нави. Тридільність підкреслена ліхтариками на кінцях гребенів двосхилих дахів бабинця та вівтаря. В інтер'єрі відчувається хист майстра, який зумів надати йому просторості. Головна сила впливу полягає в майстерності організації простору, в скупості та виразності мистецьких засобів, якими оперував будівничий. Стоячи під центральною банею, глядач бачить, як навколо нього стіни утворюють квадратне у плані приміщення, що згодом стає вужчим і вищим, пізніше переходить у стрункий восьмерик. Без заломів простір такого високого приміщення був би гнітючим і неприємним, бо мав би вигляд глибокого колодязя. Заломи є саме тим мистецьким засобом, який допомагає зорозвільшити розміри та особливо висоту споруди, зробити її мальовничою, позбутися сухості та похмурості.

Традиційні храми галицького типу тризрубні триверхі. Розмаїття архітектурно-пластичного вирішення церков архітектори досягали багатством комбінацій форм зрубів, які в плані могли бути прямокутними, гранчастими або ж складати певну комбінацію квадратних чи гранчастих. Завершення шоломоподібні, наметові, грушоподібні, переважно восьмерику на четвериках з мало вираженими одним чи двома залами.

У творчості Василя Нагірного виділяється група тридільних дерев'яних церков галицького типу з трьома банями урочистого ладу: церква Чуда архангела Михаїла с. Смереків Жовківського р-ну (1911), церква Собору Пресв. Богородиці с. Мохнате Турківського р-ну (1902), церква ар-

¹⁹Шематизм духовенства Львівської єпархії. 1935-1936.- Львів: Накладом митрополіч. консисторії, 1935.- С. 39.

²⁰Слободян В. Церкви України. Перемиська Єпархія.- Львів: "IV", 1998.- С. 220-221.

хангела Михаїла с. Передрімихи Великі Жовківського р-ну (1891), церква св. Миколая с. Новосілки Лиські Буського р-ну, церква Покрови Пресв. Богородиці с. Блищиводи Жовківського р-ну (1910). Усі зруби квадратні у плані – будівничий церков був прихильником старих традицій. Маси споруд вирізняються рівновагою та гармонією. У внутрішньому просторі церков бачимо ті самі рівновагу та гарні пропорції, що й зовні. Архітектор дбав про сувору субординацію мас і об'ємів. В інтер'єрі панує дуже велика, монументальних форм восьмигранна баня, якій підпорядковуються дещо менші та не так яскраво освітлені бані бабинця й вівтаря. Автор прагне рівноваги, гармонії трьох бань: він зробив центральну дещо вищою, але бічні не протиставив їй, а навпаки зблизив, вони мають ті самі форми, що й середня.

Незважаючи на невеликі розміри, церкви виглядають монументально. Ця монументальність не є випадковою, оскільки систему пропорцій В.Нагірному вдалося довести до максимальної точності. Професійний архітектор свідомо відмовляється від легкості та вирафінованості масштабів споруди. Відчутна щільність оболонки, масивність, тілесна наповненість архітектури, усюди панує однаково крупний однорідний масштаб. Шкала розмірів тридільних храмів В.Нагірного здається спрощеною. Така інтерпретація архітектурних форм дозволяє повніше виявити головну тему храмів: як місця усамітнення, відмежування від зовнішнього світу, як місця спасіння.

Намагаючись передати людині ілюзію духовного злету, єдності з Богом, відірвати парафіянина від буденності, галицький будівельник межі століть шукав незвичайної висоти верхів і, звичайно, звернув свій погляд на тип бойківської церкви, що складається з трьох майже квадратних зрубів, вкритих пірамідальними верхами. Прагнення будівничих надати верхам більшої висоти та стрімкості спричинило застосування архітектурної конструкції “залому”, як називають в Україні своєрідну форму, коли на зрізану на певному рівні чотиригранну призму ставили невисокий вертикальний зруб, який, у свою чергу, накривали чотиригранною зрізаною пірамідою. Отже, особливістю споруди бойківської церкви є складна багатозаломна система перекриття, яка складається з комбінацій чотиригранників і восьмигранників.

Інтер'єр бойківських церков, у якому органічно зливається глибинне та висотне розкриття простору, відкривається для відвідувача поступово: через фігурно прорізаний прохід з бабинця до нави видно різьблену стіну іконостаса. Усередині бойківська церква значно відрізняється від звичної триверхої церкви, де кожний верх – це відкритий в інтер'єрі простір. Західний верх бойківської церкви закритий для огляду зсередини – він перекритий плоскою стелею, оскільки згори розташована дзвіниця. Інтер'єр бойківської церкви тьмянний – у центральному версі переважно не роблять віконець, мабуть, тому, що шийки між залами дуже вузькі. Внутрішнє просторове багатство підкреслюється грою світлотіней, зумовленою розташуванням джерел світла. Маленькі віконця освітлюють тільки наву, створюючи контраст із темним бабинцем і затемненим вівтарем. Вкритий мороком центральний верх здається бездонним.

Одним з найвизначніших тогочасних будівничих церков бойківського типу був Лука Снігур (1846-1928), майстер дерев'яного будівництва і різьбяр, родом із с. Погар на Бойківщині. Він збудував понад тридцять дерев'яних церков. Серед них пропорційним ладом і довершеністю форм вирізняються храми Турківщини (церква Собору Пресв. Богородиці в с. Гусне Вижне, церква архангела Михаїла с. Івашківці, церква Пресв. Трійці с. Матків, церква Собору Пресв. Богородиці с. Радич) і Сколівщини (церква св. Онуфрія с. Криве, церква св. Михаїла с. Орява, церква архангела Михаїла с. Росохач). Майстер умів прекрасно поєднувати чотиригранні та восьмигранні об'єми, виявляти їхню гру й водночас контрастом масштабів досягати ефекту зорового збільшення розмірів храму.

Мальовничістю форм відзначається споруда церкви архангела Михаїла с. Завадка Сколівського р-ну (1901), нава якої з півдня і півночі має невеликі криласи, подібно до церкви св. Юра (1656) у Дрогобичі. Завдяки такому архітектурному вирішенню здається, що в храмовому будівництві Східної Галичини кін. ХІХ – першої третини ХХ ст. немає іншої дерев'яної церкви з такою мальовничою грою об'ємів. У споруді все побудоване на принципах контрасту, мальовничості світлотіньових ефектів, гри планів, площин

і об'ємів. Власне храм сприймається швидше як твір скульптури. Невеликі криласи-каплички збудовані у формах і пропорціях церковних бань, при зіставленні з ними порівняно невеликі бані над зрубами сприймаються як значно більші. Не менш складний і мальовничий інтер'єр храму.

Каскадом п'яти-шести заломів верхів вражають церква Введення Пресвятої Богородиці с. Межириччя Турківського р-ну (1913) і церква архангела Михаїла с. Задільсько Сколівського р-ну (1888). Широке піддашся та каскад уступів стрімких верхів створюють ритм горизонтальних членувань, який, не порушуючи загальну композиційну цілісність, тільки підкреслює вертикальність форм усєї споруди.

Найпоширеніший тип дерев'яних церков Східної Галичини кін. XIX – поч. XX ст. – це хрещата в плані п'ятизрубна церква з одним або п'ятьма верхами. Очевидно, постійне повторення цієї теми в архітектурі дерев'яних церков, де величне храмове тіло було організоване хрестом, мало усвідомлений символічний смисл відродженого християнства. В інтер'єрі таких церков у верхній зоні виразно прочитується структура балдахіну, інтенсивний круговий ритм. Купол споруди порівняно з її загальними розмірами видається масштабним: домінанта вінчання, сферичного завершення, очевидно, трактується символічно. Монументальність верхів, крупні, структурно підкреслені форми, ясність композиції, її масштабність і вертикальне орієнтування – характерні стилістичні особливості церков цього типу. Однотипність вирішення всіх фасадів надавала храмам рідкісної візуальної цілісності.

Серед хрещатих церков переважають одноверхі, що своєю просторово-плановою структурою та пропорційним ладом близькі до традиційних церков гуцульського типу. Зустрічаються церкви з гранчастими (церква св. Параскеви с. П'ятничани Стрийського р-ну (1939), церква Богоявлення Господнього с. Рожанка Нижня Сколівського р-ну (1909), церква св. Іллі с. Шоломія Пустомитівського р-ну (1889) або прямокутними (церква Покрови Пресвятої Богородиці с. Олексичі Стрийського р-ну (1903), церква Пресвятої Богородиці с. Сіде Самбірського р-ну (1935) у плані приділами.

Дерев'яна церква Різдва Преч. Діви Марії

в Перегінському Долинського р-ну збудована 1884 р. за проектом В.Нагірного²¹. П'ятизрубна хрещата у плані одноверха споруда увінчана грушовидною банею над двома залами восьмерика середохрестя. Покрівлі компартиментів (п'ятигранних бічних рамен і апсиди та чотирикутного бабинця) завершені восьмигранними ліхтариками з маківками. По периметру споруди оперізує опасання на фігурних кронштейнах.

Внутрішня структура храму максимально послідовно відтворена на фасадах. Головною особливістю інтер'єру є дивовижна просторовість, не властива давнім спорудам цього типу. Його композиція відповідала новій архітектурній концепції того часу - створення величного наоса, увінчаного настільки ж величним куполом. Інтер'єр вражає цілісністю, ясністю, одномоментністю сприйняття внутрішнього простору. Концепція вінцевого завершення, що охоплює та об'єднує весь храм, виявлена тут максимально повно.

Гармонійністю форм, рівновагою горизонталей і вертикалей характеризуються п'ятидільні хрещаті у плані одноверхі церкви з гранчастими раменами й вівтарем, що їх побудував В.Нагірний: церква Собору архангела Михаїла с. Ясениця Замкова Старосамбірського р-ну, церква св. Дмитрія с. Модрич Дрогобицького р-ну. Інтер'єри храмів, так само як і їхній зовнішній образ, сповнені винятковою урочистістю і монументальністю. М'яке освітлення об'єднує простір і дозволяє охопити його поглядом відразу від входу.

У споруді хрещатої одноверхої церкви Воздвиження Чесного Хреста с. Раделичі Миколаївського р-ну, збудованій 1923 р. за проектом Лева Левинського, віднайдено щасливу рівновагу між горизонтальними та вертикальними розмірами. Вдало дібрані пропорції об'ємів не сперечаються і не підпорядковуються центральній бані. Інтер'єр позначений затишністю і водночас урочистістю. Півциркульні арки-вирізи, накреслені сміливою досвідченою рукою, відкривають простір бічних рамен на всю ширину. Тому-то центральна баня органічно зливається з бічними, утворюючи єдиний простір, відкритий на середохресті у

²¹Гнідець Р. Архітектура українських церков. Конструкція і форма: Навч. посібник. – Львів: В-во НУ "Львівська політехніка", 2007. – С. 106.

Левинський І. Церква Покрови Пресв. Богородиці, 1910 р. Суходіл (Перемишлянський р-н).

висоту доволі високою банею. У рисунку бані та в арках-вирізах і обрисах об'ємів багато округлих ліній, що надає масиву храму скульптурної пластичності.

1927 р. Л. Левинський збудував дві однотипні хрещаті у плані одноверхі церкви, увінчані високими грушовидними банями на масивних восьмериках середохрестя. Це церква св. Йосафата с. Дев'ятники Перемишлянського р-ну (1927) та церква св. Варвари с. Кологори Жидачівського р-ну. Своєрідність храмів полягає в надзвичайно великих розмірах середньої восьмигранної бані порівняно з бічними компартименнтами. Просторово-плановою структурою церкви швидше нагадують ротонду з малими вівтарем, бабинцем і приділами. Маси надзвичайно мальовничі, виразного рисунку, завдяки м'яким обрисам форм єдиної бані. У внутрішньому просторі будівель мініатюрні компартименти практично не відіграють ніякої ролі. Вони підпорядковані просторові широченної бані, що легко й вільно здійснюється вгору.

Хрещатий у плані храм Покрови Пресвятої Богородиці (1928) с. Малнівська Воля Мостиського р-ну має доволі розвинуті бічні рамена просторового хреста, які формують щось на зразок трансепта й визначають виразний поперечний напрям розвитку споруди. Ця особлива орієнтація простору цілковито не пов'язана з традиційним для хрещатих храмів Східної Галичини кін. XIX – першої третини XX ст. ідеєю нерухомого споглядання вівтаря.

Відомим будівничим хрещатих дерев'яних церков, діяльність якого неодноразово привертала увагу українських дослідників²², був Василь Турчиняк з Делятина. За плануванням церкви, що їх спорудив будівничий з Гуцульщини, належать до хрестових п'ятизрубних будівель з прямокутними (Верхній Майдан, Стримба, Ворохта) чи гранчастими гранями приділів і вівтаря (Луг, Дуліби, Грушів). У творчій спадщині майстра є одноверхі хрещаті церкви, порівняно невисокі, з простою

конфігурацією об'ємів, і п'ятиверхі хрещаті церкви, складні у плані, з гранчастими зрубами, високі й яскраво освітлені. За композицією та характером архітектурних форм споруди В. Турчиняка можна поділити на дві групи. Перші типові для дерев'яного церковного будівництва Гуцульщини (Верхній Майдан, Стримба). У композиційній побудові церков другої групи (Дуліби, Грушева-Красне, Ворохта) майстер змінює співвідношення висоти конструктивних частин, трактування верхів, але при цьому зберігає традиційну систему пропорційних закономірностей хрестових споруд, яка ґрунтується на основі величини сторони центрального зрубу й кратна давньоукраїнській мірі довжини – ліктеві – 46,24 см (Василь Турчиняк чи не останній народний будівничий XX ст., який її використовував). Спорудження церков на Бойківщині, у сс. Дуліби та Грушів, спонукало майстра змінити вертикальні співвідношення об'ємів споруд і наблизити їх до бойківського будівництва.

Дерев'яна церква Собору Пресв. Богородиці с. Грушова-Красне Дрогобицького р-ну збудована 1923 р. П'ятизрубна, хрещата у плані одноверха споруда увінчана грушовидною банею на високому восьмеріку середохрестя. Восьмерик має один залом, прикрашений трикутними фронтонами-дашками. Покрівлі компартиментів (п'ятигранних бічних рамен і апсида та чотирикутного бабинця) завершені восьмигранними ліхтариками з маківками. Бічні рамена дуже короткі, центральний зруб, ніби витиснутий ними, здається значно вищим. Середохрестя не приховане між гребенями дахів, навпаки, височить, переходячи у восьмигранний підбанник, увінчаний грушовидною банею зі струнким ліхтарем. Центричність композиції мас і об'ємів сміливо та відкрито проведена також у інтер'єрі споруди. Внутрішній простір несподівано урочистий при надто скромних фізичних розмірах споруди церкви. Цього досягнуто співвідношенням окремих частин бані, паруси якої підняті доволі високо, удвічі вище, ніж ширина нави. Тому центральна баня за висотою удвічі перевищує бічні зруби.

Церква сприймається як храм-башта. Враження посилюється тим, що порівняно високі приділи й апсида мають незначний виступ, їхні декоративні главки щільно огортають високий централь-

²²Типчук В. Мистецький аналіз монументально-декоративного різьблення гуцульського майстра Василя Турчиняка в церковному інтер'єрі // Сакральне мистецтво Бойківщини. Четверті наукові читання пам'яті Михайла Драгана: Збірн. ст.– Дрогобич, 2001.– С. 172-177; Церкви Василя Турчиняка (Турчиняка) на бойківському підгір'ї // Народознавчі Зошити.– 1998.– № 5.– С. 529-531.

Церква св. Дмитрія, 1875 р. Волиця (Жовківський р-н).

Церква пророка Іллі, XVII ст. Любині (Яворівський р-н). Реконструкція – Нагірний Є. 1934 р.

ний верх. Струнки маси храму, їхній рух вгору підсилюють стрімкі покрівлі та трикутні фронтони залому центрального верху. В інтер'єрі немає складних членувань, нагромадження планів з великою кількістю аркових отворів; архітекtonіка мас підпорядкована одному – пориву вгору, до світла, до зеніту бані – висотному розкриттю простору. В архітектурі цієї церкви українському майстрові вдалося втілити високі ідеали єдності народу, горде усвідомлення сили й духовної краси.

Унікальну просторово-планову структуру має церква св. Миколая с. Соколівка Перемишлянського р-ну, збудована 1924 р. за проектом О.Лушпинського. Це хрещата у плані п'ятидільна триверха споруда. Центральна наметова баня увінчує восьмерик середохрестя, дві менші бані здіймаються над сходовими баштами на хори, що фланкують бабинець. Інтер'єр нескладний: у ньому послідовно виявлена центричність, максимально розкрито простір центральної бані у висоту. Інтер'єр споруди має вигляд величної ротонди, відкритої в бічні зруби широкими арковими вирізами.

Масив п'ятидільного храму з п'ятьма верхами, порівняно з традиційними хрещатими будівлями, більше почленований, а силует мальовничіший завдяки п'ятибанному завершенню. Стіни зрубів низки таких церков за висотою дорівнюють половині загальної висоти церкви разом з банями, а в окремих випадках навіть перевищують половину, що зближує їх з традиційними храмами Лівобережного Полісся, Полтавщини та Слобожанщини (церква св. Дмитрія с. Волиця Жовківського р-ну (1875)). У церкві Воздвиження Чесного Хреста с. Йосиповичі Стрийського р-ну (1932) п'ять верхів підносяться на струнких восьмериках із залами.

Дерев'яна церква Вознесіння Господнього с. Багновате Турківського р-ну збудована 1929 р. за проектом Є.Нагірного²³. П'ятидільна хрещата у плані п'ятиверха споруда з гранчастими вівтарем і бічними раменами та чотирикутним бабинцем увінчана наметовими банями на високих світлових восьмериках. Щоб уникнути замкнутості й нерухомості мас, архітектор енергійно розбиває площини стін різними за формою та розмірами

віконними отворами. Інтер'єр побудований на засадах контрасту арочних членувань бічних приділів і центральної нави, відкритої на всю довжину, світлий і просторий. Через широкі арки бічних компартиментів відкривається висока та струнка центральна баня. Домінує центричність, висотне розкриття простору.

Дерев'яна церква Пресвятої Трійці с. Гусне Нижнє Турківського р-ну збудована 1903 р.²⁴. П'ятидільна п'ятиверха, хрещата у плані споруда увінчана шоломовидною банею на низькому восьмеріку середохрестя, меншими грушовидними банями на струнких восьмериках над вальмовими дахами бабинця та вівтаря, і ще меншими – на восьмериках над двосхилими покрівлями вкорочених бічних рамен. Уже одна ця риса плану визначає специфіку об'ємно-просторової композиції, у якій домінує не центральний підкупольний простір, а розвинуті компартименти. Невелика гранчаста баня з наметовим верхом і вищуваною маківкою у вінчанні ніби визирає з-за високих дахів, чим створюється враження присадкуватих пропорцій споруди. Це унікальний храм, у якому ритм присадкуватих пропорційних членувань проведений настільки послідовно та майстерно, що “розстеленість” об'ємів віднайшла високохудожнє втілення.

Дерев'яна церква св. Дмитрія с. Волиця Жовківського р-ну збудована 1875 р. Хрещата у плані п'ятиверха споруда оточена по периметру опасанням на стовпцях. Вівтарна частина та трансепти п'ятигранні у плані, бабинець – прямокутний. Над дуже високими стінами підносяться масивні восьмерики, увінчані шоломовидними банями. Структура цього храму унікальна для церковної архітектури Східної Галичини останньої третини ХІХ ст. Навколо центрального приміщення прорубано навхрест ще чотири. Кожна баня відкрита знизу до зеніту, причому пандативи влаштовано на значній висоті. Арки-вирізи дуже великі, сягають залому. Завдяки цьому всі п'ять бань об'єднані в єдину просторову композицію: вони ніби зависли у повітрі, як балдахін над сакральним простором. Бані будівничий поставив просто й сміливо за допомогою пандатив, які в суміжних банях зведені по три та опираються на одну точку, де сходяться стіни між раменами хреста.

²³Слободян В. Церкви України... – С. 86.

²⁴Там само. – С. 100-101.

Таким чином, п'ять бань спираються, по суті, лише на зовнішні стіни зрубу. Під час руху спостерігаємо гру світлих і темних площин, прямих і кривих ліній. Форми арок вирізів перетинаються, створюючи несподівані комбінації.

Усі глави не диференційовані за висотою, поставлені близько, практично на одному рівні, зібрані в цільну структуру. Грандіозна і за розмірами, і за зосередженою в ній енергією композиція впливає в першу чергу могутнім втіленням сили, складеної з рівних величин. Куполи не послідовно виростають з об'єму, який увінчують, а контрастно протиставляються йому – настільки ж компактному кубічному масиву. Замість традиційної послідовної ієрархії форм архітектор використав принцип зіставлення.

На межі підкупольного простору та бічних рамен встановлені двох'ярусні трифорії-аркади. Внутрішня структура церкви, таким чином, дуже нагадує купольну базиліку, в якій були обов'язковими аркади, що супроводжують повздовжній напрям і фланкують центральний підкупольний простір. Просторова організація інтер'єру храму не видається однорідною. У нижньому ярусі більшою мірою виявлено повздовжній осьовий напрям до вітваря. Проте, при сприйнятті інтер'єру з балконів-містків верхнього ярусу, уже виразно прочитується хрещатий план споруди та її п'ятиверхність. У храмі багато півциркульних форм. Це і арки трифоріїв першого та другого ярусів, і великі підпружні арки нави, розташовані нижче пандатив куполів, завдяки чому вони не тільки виразно прочитуються, а й буквально обручем охоплюють простір під центральним куполом. Здається, саме завдяки багатству дугоподібних ліній та особливо підпружним аркам головного купола створюється враження енергійного руху до вітваря.

Центрична композиція споруди змусила будівничого рівноцінно вирішити архітектуру фасадів і три входи. Через які б двері не зайти в храм, уже з першого погляду відкриваються всі бані, об'єднані арками-прорізами. Однакові за розмірами та конструкцією, вони створюють надзвичайно цільний, гармонійний простір. Відповідно до законів оптичного сприймання предметів у просторі, висока споруда здається значно вищою, оскільки стіни мають нахил до середини.

В окрему групу варто виділити п'ятидільні триверхі дерев'яні церкви, які постали, очевидно, під впливом мурованої церковної архітектури Східної Галичини означеного періоду. Уже неодноразово зазначалося, яке важливе символічне навантаження в споруді церкви було покладено на простір у вигляді хреста, увінчаний куполом. Унікальність споруд цього типу полягає в поєднанні традиційної для дерев'яних церков галицького типу триверхості та виразної для інтер'єру хрещатості.

Дерев'яна церква Богоявлення Господнього с. Головецьке Горішне Старосамбірського р-ну збудована 1898 р. за проектом В.Нагірного²⁵. П'ятизрубна триверха споруда контамінує виразну осьову орієнтацію схід-захід з хрещатим планом. Вітвар, нава і бабинець увінчані наметовими банями на масивних восьмериках, покрівлі вкорочених, п'ятигранних у плані рамен завершені восьмигранними ліхтарями з маківками. Коли переступаєш поріг цього храму, передусім вражає висотно розкритий простір. Центричність трибанного храму майстер виявляє середньою банею, у плані та об'ємах порівняно великою. З тією самою метою він робить бабинець квадратним і з набагато нижчою банею. З освітленим багатьма великими вікнами центральним зрубом контрастує розчленований хорами на два яруси темний нартекс.

Унікальна семиверха церква Покрови Пресв. Богородиці в Суходолі Перемишлянського р-ну збудована за проектом Івана Левинського 1910 р. Три бані центральної нави мають широкі низькі підбанники, чотири кутові верхи стрункі та в перерізі значно менші. Основне враження від екстер'єру храму визначається пірамідальністю його силуету, увінчаного сімома главами, широтою та просторовістю розгортання об'єму по горизонталі. Співмірність і ступінчастість верхів відповідає ступінчастості побудови інтер'єру споруди – зовнішні маси ідеально узгоджені з внутрішніми об'ємами.

Традиційно у хрещатих дерев'яних храмах практично над усією площею бабинця розташовувалися хори, що не дозволяло виявити в інтер'єрі бічні рамена хреста. У суходільському храмі архітектор запроваджує П-подібні хори, завдяки чому вони вийшли за межі центрального хрес-

²⁵Там само.– С. 205.

та, максимально огорнули стіни. Виділення центрального хреста тут стає особливо усвідомленим – виразно прочитується хрест, увінчаний сферою купола, що співвідноситься із сутнісними ідеями християнства: хреста, що підтримує світобудову, постійне єднання хреста і неба світобудови.

Із церковних хорів, які ніби зависли у повітрі, відкривається інтер'єр, що захоплює своїм розмахом і просторовістю. Цього ефекту І. Левинський досягнув не тільки фізичними розмірами храму, але й мистецькими засобами. Передусім, архітектор відмовився від традиційних для дерев'яної церковної архітектури арок-вирізів, досяг злиття простору трьох бань в один, а бані поставив просто за допомогою пандатив.

Загалом, в інтер'єрі панують центральна баня та величний іконостас, що вражає не тільки розмірами, але й багатством архітектурних деталей, поліхромної різьби та малярства. Тому не випадково найбільш продуманою і релігійно усвідомленою є центральна вісь – вид на вівтар. Ця зона – широка й вільна, велична та урочиста – створює в храмі ефект постійного сакрального предстоїння вівтареві, майже фізично визначає напрям молитовного звертання.

Створення на основі давніх зразків цілковито оригінальних споруд – не тільки спільна риса української сакральної архітектури кін. XIX – першої третини XX ст., завжди неповторної, складної та багатоаспектної за ідеями, закладеними в ній. Це ще й втілення тогочасної мистецької, суспільної та духовної атмосфери. Сам характер християнства цього періоду – мажорний та тріумфальний, невідривно поєднаний з державотворчими прагненнями й усвідомленням свого нового місця в історії та християнському світі, – позначився на формуванні образності українських дерев'яних церков.

Ідея злуки українських земель в одній державі сприяла тому, в архітектурі Східної Галичини кін. XIX – першої третини XX ст. практично нівелюються регіональні особливості. У Галичині, де традиційно будували тризрубні церкви з одним або трьома верхами, переважають хрещаті у плані п'ятизрубні храми з однією або п'ятьма банями.

У типах будівництва майстри Східної Галичини вміли досягати визначних ефектів найпростішими засобами, успадкованими в давній українсь-

кій дерев'яній архітектурі. У дерев'яній церковній архітектурі Східної Галичини кін. XIX – першої третини XX ст. можна виділити такі типи:

- двозрубні тридільні церкви, вкриті двосхилими покрівлями з декоративними ліхтарями над навою;
- тризрубні дахові, одно- та триверхі;
- хрещаті у плані з одним, трьома, п'ятьма або сімома верхами.

Отже, за своїми характеристиками дерев'яні церкви Східної Галичини кін. XIX – першої третини XX ст. пов'язані з українською дерев'яною архітектурою попередніх етапів, однак при цьому національні риси тут особливим чином інтерпретовані. Якщо загалом на території Східної Галичини давніших часів переважали дерев'яні церкви невеликих розмірів, майстри створювали камерні інтер'єри щонайбільше трикупольних церков, то на початку XX ст. висота, великі масштаби (у найбільших храмах може перебувати півтори тисячі вірних), багатокупольність храмів поєднуються з виразними репрезентативними функціями. У цій підкресленій видовищності, масштабності, урочистості полягають характерні стилістичні особливості дерев'яної церковної архітектури Східної Галичини кін. XIX – першої третини XX ст.

Суттєвими рисами дерев'яної архітектури є візуальна логічність форм зовні та в інтер'єрі, ясне прочитання об'ємів, чітка структурність простору. Тобто перемогла концепція цільного ясного великого простору. Основою візуального сприйняття споруд є усвідомлення раціональної, чіткої структури, довершеність цілого та деталей, відсутність несподіваних або контрастних частин, значний масштаб споруд, максимальне відтворення внутрішньої структури на фасадах. Зовні та всередині домінує відчуття сакральної орієнтації простору й самого храму. Інтер'єр усвідомлено та логічно формується як літургійне середовище, увінчане куполом. У втіленні "ідеї церкви" на фасадах велике значення відводиться символічному увінчанню верхами. Простір простий і строгий, форми не мають декоративності та вирафінованості, ритм чіткий, створюється загальне відчуття міцності та ясності.